

LATVIJAS MEŽA KLASIFIKĀCIJA

Ar vārdu “klasifikācija” saprotam objektu grupēšanu pēc to kopīgām pazīmēm.

Jebkuru objektu klasifikācija sākas ar mērķa noformulēšanu, atbildot uz jautājumu – kāpēc es klasificēju šos objektus? Teiktais pilnā mērā attiecas arī uz mežaudžu klasifikāciju. Sēņotājam, ogotājam, medniekam, ārstniecības augu vācējam, gleznotājam etc. būs visai atšķirīgs vienas un tās pašas meža savrupienes vērtējums. Profesionālam mežkopim skats uz mežu saistās ar kokaudzes pareiza sastāva veidošanu, kopšanas cirtēm, meža ražības un krājas prognozēm pieaugušās audzēs, ar grunts noturību, kā arī ar citiem meža ieaudzēšanu un apsaimniekošanu ietekmējošiem faktoriem.

Pagājušā gadsimta pirmās puses meža tipoloģija bija tikai aprakstoša, bez konkrētiem mērījumiem. Tas tomēr pavēra iespēju kartēt līdzīgu mežu teritoriālo izplatību un novērtēt to sastopamību. 1923. gadā audžu grupēšana pa meža tipiem tika iedibināta mežu ierīcībā, un kopš tā laika meža tips kļuva par mežsaimnieciskās darbības galveno orientieri. Meža departamenta toreizējā instrukcijā, piemēram, norādīts, ka priede kā valdošā suga vērtējama 7 meža tipos: priedājs (Pd), priedulājs (Pr), sils (Sl), grānis (Gs), riests (Rs), purvājs (Pv) un priedeglājs (Ed). Audžu ražība ikviena tipa ietvaros tomēr bija tikai papildus rādītājs, un silā, kā arī priedulājā auga II-IV bonitātes, priedeglājā – I-III bonitātes audzes. Tādējādi, paraugoties atpakaļ ar mūsdienu redzējumu, iznāca nedaudz ačgārnī: vispirms tika aprakstīts tips, kas loģiski ir meža tipoloģijas uzdevums, bet pašai klasifikācijai, t.i., audžu grupēšanai pa tipiem vēl nemaz nebija objektīvu indikatoru. Neskatoties uz to, visi meža zinātnieki un mežsaimniecības vadošie speciālisti apzinājās, ka meža klasifikācija un tipoloģija ir meža dziļākas izpratnes pamats un ekonomiski pareizākas meža apsaimniekošanas priekšnosacījums.

Pagājušā gadsimta vidū pirmajos pēckara gados, Latvijas meža tipologiem piedaloties Vissavienības meža tipologu forumos, vajadzēja iekļauties vienotas meža tipoloģijas izstrādē visai Savienībai no saksaulu mežiem pie dienvidu robežām līdz ziemeļu taigai. Šinī sakarā, sākot ar 1950. gadu, parādījās jauna meža klasifikācijas pamatvienība – augšanas apstākļu tips. Šodienas redzējumā meža tipa nomaina ar augšanas apstākļu tipu nebija pareiza. Taču toreiz meža kā ekosistēmas vērtējums vēl nebija pilnīgi noformulēts, un ekosistēmas modeļa izmantošana meža izpratnē vēl nebija populāra. Mūsdienās termins “augšanas apstākļi” nenoliedzami saistās ar meža lokalizāciju, nogāzes slīpumu, reljefa ekspozīciju, antropogēno slodzi etc. Šie faktori nereti visai radikāli izmaina ekosistēmas ieejas galveno elementu

(radiācijas, ogļskābās gāzes, skābekļa, ūdens un minerālo barības vielu) skaitliskās vērtības, taču ekosistēma ar tiem tieši “nebarojas”.

Paplašinoties pētījumiem un uzkrājoties faktiem, izvirzījās nepieciešamība radikāli koriģēt meža tipoloģiju. To sekmīgi veica Kaspars Bušs. Strādādams mežu ierīcībā un daudzus gadus pētīdams hidrotehniskās meliorācijas ietekmi uz kokaudzes ražību, viņš redzēja, ka toreiz pastāvošā meža tipoloģija nenodrošina uzticamu bāzi ne nosusināšanas sistēmu projektēšanai, ne kokaudžu ražības prognozēšanai. Piemēram, nedrāja ietvaros vajadzēja izdalīt vismaz trīs variantus – oligotrofo, oligo-mezotrofo un mezotrofo variantu, lai tādējādi iegūtu ticamus un savstarpēji salīdzināmus rezultātus.

Varam teikt, ka meža tipoloģija strādāja vāji: pārmērīgi lielas atšķirības gan mežaudzes struktūrā, gan kokaudzes ražībā bija sastopamas viena tipa ietvaros; un otrādi – nevarēja noformulēt pazīmes, lai divus meža tipus, piemēram, purvāju un riestu varētu atšķirt vienu no otra.

Meža kā ekosistēmas formulējums bija galvenā pamatnostādne meža klasifikācijas jaunās metodoloģijas izstrādē. Mērķis bija sasaistīt meža ekoloģiskās zināšanas ar mežsaimniecisko praksi, lai meža apsaimniekošana ritētu atbilstoši dabas “diktētajiem spēles noteikumiem”.

Visai svarīga ir klasifikācijas loģiskā secība. Meža tipu savstarpējo norobežošanu nav lietderīgi veikt, vienā ģenerālkopā apvienojot visus mežā sastopamos nogabalus. Tāpēc meža klasifikācijas **pirmais etaps** ir augšanas apstākļu sagrupēšana saistībā ar Latvijas ģeoklimatiskajām savdabībām un to izmaiņām antropogēnās darbības ietekmē. Tas izdarāms deduktīvi, zinot Latvijas mežu vēsturi, un to var paveikt, nemaz neejot mežā.

Mežs Latvijā pēcledus laikmetā pārdzīvojis visai būtiskas izmaiņas gan klimatisko, gan antropogēno slodžu rezultātā. Visā pēcledus periodā norisinājās plašu līdzenumu un daudzu palieņu pārpurvošanās. Ilgstošā līdumu saimniecība ar meža atkārtotu dedzināšanu izraisīja augšņu degradāciju un arī veicināja pārpurvošanos līdztekus hidroģeoloģiskajiem nosacījumiem un hidroģeoloģiskajiem procesiem, kas vistiešāk izpaudās kā upju dabiskā piesērēšanās. Pārpurvošanās procesā mežaudzes degradējās, un to vietā radušajos purvos kokaudzes ražība ir vairākkārt, vietām pat desmitkārt zemāka nekā sausieņu mežos. Mežsaimnieki un meža īpašnieki, kuri par savu mērķi uzskatīja nepārtrauktu un paplašinātu meža atražošanu, mēģināja pārtraukt meža tālāku degradāciju un pirms apmēram 150 gadiem uzsāka meža hidrotehnisko meliorāciju samērā plašos apjomos.

Šo apsvērumu sakarā visa teritorija, kas potenciāli piemērota meža audzēšanai, sadalāma piecos meža augšanas apstākļu tipos (sinonīms – edafiskajās rindās). Grupēšanas principi

attiecināmi gan uz meža, gan uz pagaidām nemeža teritorijām: 1) sausieņu meži; 2) slapjainu meži; 3) purvainu meži; 4) āreņi; 5) kūdreņi.

Nosakot augšanas apstākļu tipu, orientēšanās mežā jāsāk, noskaidrojot, vai mežs ir vai nav nosusināts, t.i., vai tajā ir vai nav grāvju tīkls. Ja grāvju nav, jānovērtē, vai mežs cieš vai necieš no pārlieka mitruma. Ja necieš – tas ir sausieņu mežs. Ja mežs cieš no pārlieka mitruma (virsūdeņi, purvu sūnas un pārmitro vietu vaskulārie augi), jāizmēra kūdras slāņa biezums. Robeždziļums ir 30 cm, kas raksturo, vai koku saknēm ir kontakts ar minerālaugsnēm. Ja kūdras slānis plānāks par 30 cm – slapjainu mežs, ja biezāks – purvainu mežs.

Ja ir grāvju tīkls, arī jāvērtē kūdras slāņa biezums; ja kūdras slāņa nav vai tas ir plānāks par 20 cm – āreņi, ja biezāks par 20 cm – kūdreņi.

Meža klasifikācijas **otrais etaps** – meža tipu noformulēšana un izdalīšana – ir pats svarīgākais un arī pats sarežģītākais risinājums. To raksturo jau pats meža tipa jēdziens – meža ekosistēmu kopa ar līdzīgu uzbūvi un ražību kokaudzes klimaksa (relatīvās stabilizācijas) stadijā ar līdzīgu meža atjaunošanās gaitu pēc kokaudzes nociršanas vai nopostīšanas.

Balstoties uz meža ekosistēmas modeli un pielietojot progresīvākās matemātiskās metodes un skaitļošanas tehniku, Kaspars Bušs radikāli izmainīja meža tipu izdalīšanas un savstarpējās norobežošanas metodiku. Par galvenajiem priekšnoteikumiem, kas strikti ievēroti, klasificējot meža ekosistēmu aprakstus, uzskatīti sekojošie.

1. Meža tipu norobežošana atsevišķi ikvienā no pieciem augšanas apstākļu tiptiem.
2. Informācija – skaitliska vai alternatīva – ievācama klimaksa stadijas mežaudzēs.
3. Aprakstos iekļaujami tikai ekosistēmas iekšējo parametru dati. Iekšējie parametri ir tie, kas zaudē savu jēgu vai to vērtības kļūst nulle līdz ar sistēmas izzušanu. Izvēloties iekšējos parametrus, priekšroka bija tiem, kas labāk raksturo ekosistēmu kā ražojošās dabas “rūpnīcas” darbību. Skaitliski aprakstītas četras parametru kopas, atbilstoši to uzdevumiem ekosistēmas ietvaros:

- a) ražotāji – sintezē un transportē organiskās vielas (kokaugi un dzīvā zemsedze);
- b) patērētāji – bioloģiski pārstrādā dzīvās organiskās vielas;
- c) atmirušo organisko vielu uzkrājumi, humuss;
- d) saprofīti jeb atmirušo organisko vielu noārdītāji un mineralizētāji.

Nav grūti apjaust, ka, likvidējot mežu un tā vietā ierīkojot, teiksim, lauksaimniecībā izmantojamus tīrumus vai ūdenskrātuvi, izzudīs visas šeit pārskaitītās tieši mežam raksturīgās parametru kopas. Ar laiku meža vietā izveidosies jauna, taču jau nemeža ekosistēma.

Sistēmas ārējie parametri – reljefs, ekspozīcija, grāvju tīkls, augsnes cilmiezis etc. saglabāsies arī pēc meža izžušanas, un tie nav iekļauti meža ekosistēmu aprakstos.

4. Ievāktā materiāla apstrāde un meža ekosistēmu apraksta grupēšana veikta, pielietojot komponentu analīzes matemātisko nodrošinājumu.

Vēlamo tipu skaitu reglamentē klasifikācijas mērķis. Kaspara Buša mērķis bija izveidot tādu tipoloģiju, kas nodrošinātu meža apsaimniekošanas atbilstību dabas likumsakarībām. Tādēļ tipu kopskaits, kā to rāda iepriekš uzkrātā pieredze, nav lietderīgs lielāks par 25. Dabā pastāvošās ekosistēmas parametru pakāpeniskās izmaiņas telpā (kontinuuums) izvirza noteikumu, ka pārāk liels tipu skaits nenovēršami kavē to piesātināšanu ar pilnvērtīgu, ikvienam tipam savdabīgu informāciju un samazina to praktiskās pielietošanas lietderību.

Latvijas mežos izdalīti 23 meža tipi. Lietderīgi akcentēt, ka sils, mētrājs, lāns, grānis, liekņa etc. izdalīti, sagrupējot meža ekosistēmas iekšējos parametrus, t.i., meža biocenozes aprakstus, un nav pieļaujama nosaukuma “meža tips” aizvietošana ar “augšanas apstākļu tipa” nosaukumu, kā tas nereti turpinās joprojām. Augšanas apstākļu tips (AAT), piemēram, sils ir pārāk primitīvs un termina lietotāja izpratni par mežu degradējošs izteiciens.

Trešajā etapā tiek izdalītas sīkākas meža ekosistēmu klasifikācijas vienības – mežaudžu tipi, kas apvieno meža ekosistēmas atbilstoši to valdošajai koku sugai viena meža tipa ietvaros: priežu sils, priežu damaksnis, egļu damaksnis, bērzu damaksnis etc.

Mežaudzes tips uzskatāms kā veiksmīgs reālās situācijas raksturotājs. Sistēmu metodoloģijā ir apstiprināta likumsakarība, ka sistēma ir noturīgāka par tās atsevišķiem elementiem. Mūsu gadījumā – meža ekosistēma ir noturīgāka, tā saglabājas, arī mainoties kokaudzes struktūrai – vēris paliek vēris, vienalga vai tur patlaban aug egļu, bērzs vai apse. Mežaudzes tipu varam uzskatīt arī kā vienu no meža tipa variantiem.

Latvijā kā lietderīgi vērtējami apmēram 80 mežaudžu tipi, šajā skaitā iekļaujot arī izcirtumus, kuros kokaudze vēl nav atjaunojusies, jo meža izcirtums arī ir mežs; piemēram, sila izcirtums, liekņas izcirtums etc. Mežaudzes tips ilustrē arī sistēmas stabilitāti kā valdošās koku sugas atbilstību meža tipam. Piemēram, “priežu mētrājs” liecina par stabilu, augšanas apstākļiem atbilstošu mežaudzes struktūru; turpretī “ozolu mētrājs” norāda, ka izveidojusies vai izveidota nestabila, augšanas apstākļiem visai nepiemērota biocenoze.

Dažas Latvijas mežu savdabības uzskatāmi atklājas meža tipu sakārtojuma shēmā.

Meža tipu shematisks sakārtojums pa augšanas apstākļu tiptiem ar to sastopamības, valdošo koku sugu un ražības statistiskiem rādītājiem

SAUSIENŪ meži	1,0%	2,4%	4,7%	22,0%	19,4%	3,6%	53,1%
	Sl P 200 m ³ ha ⁻¹	Mr P 250 m ³ ha ⁻¹	Ln P 310 m ³ ha ⁻¹	Dm P, E 365 m ³ ha ⁻¹	Vr E, Oz, Os 390 m ³ ha ⁻¹	Gr Os, Oz, E 395 m ³ ha ⁻¹	
SLAPJAIŅI	0,2%	1,8%	5,0%	2,6%	0,8%	10,4%	
	Gs P 100 m ³ ha ⁻¹	Mrs P, B 140 m ³ ha ⁻¹	Dms P, B 200 m ³ ha ⁻¹	Vrs E, B 180 m ³ ha ⁻¹	Grs B, Os 230 m ³ ha ⁻¹		
PURVAIŅI	1,4%	7,8%	3,6%	0,4%	13,2%		
	Pv P 110 m ³ ha ⁻¹	Nd P, B 140 m ³ ha ⁻¹	Db B, M 150 m ³ ha ⁻¹	Lk M 180 m ³ ha ⁻¹			
ĀREŅI	0,3%	1,6%	4,6%	3,1%	9,6%		
	Av P 220 m ³ ha ⁻¹	Am P 290 m ³ ha ⁻¹	As P, E 340 m ³ ha ⁻¹	Ap E, Os, M 400 m ³ ha ⁻¹			
KŪDREŅI	0,7%	1,0%	4,4%	7,6%	13,7%		
	Kv P 220 m ³ ha ⁻¹	Km P 290 m ³ ha ⁻¹	Ks P, E 340 m ³ ha ⁻¹	Kp E, Os, M 400 m ³ ha ⁻¹			

Gandrīz visiem pārmitrajiem mežiem (slapjajiem un purvajiem) valdošās koku sugas veido mistraudzes ar lielāku vai mazāku bērza piemistojumu. Tikpat raksturīgas ir arī nelielās koksnes krājas pārmitrajos mežos. Dažkārt izvirzās jautājums par kopšanas cirtēm pārmitajos mežos ar mērķi izvākt bērzu, cerot, ka atstātie skuju koki tad izveidos augstvērtīgu kokaudzi. Tās ir maldīgas cerības. Pārmitrajos augšanas apstākļos skuju koku izdzīvošana lielā mērā atkarīga tieši no bērza klātbūtnes, kas ar savām izcilajām spējām uzsūkt ūdeni sagādā ciešamus apstākļus augsnē arī skuju koku saknēm. Ekonomisku un daļēji arī ekoloģisku apsvērumu sakarā nosusinātajos mežos bērza piemistojums nav vēlams.

Meža tipu sastopamības statistiskie rādītāji liecina arī par to, ka pirms daudziem gadiem meliorēto mežu ražība pakāpeniski uzlabojas, tādējādi noliedzot nereti pausto uzskatu par nosusināšanas efekta īslaicīgumu. Divi auglīgākie slapjajņu un purvajņu meža tipi kopā aizņem 7,4% no Latvijas mežu kopplatības. Turpretī divi auglīgākie āreņu un kūdreņu meža tipi sastāda 19,7% no kopplatības. Jo auglīgāks nosusinātais mežs, jo biežāk tas sastopams. Ja nosusināto mežu degradēšanās laika gaitā notiktu reāli, tad nenovēršami pieaugtu nabadzīgo tipu īpatsvars.

Dr.habil. silv. Pēteris Zālītis